

Anzelm Weiss

Znaczenie parafii w polskiej kulturze chrześcijańskiej : zagadnienia wstępne

Rocznik Kolbuszowski 14, 205-210

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Znaczenie parafii w polskiej kulturze chrześcijańskiej (Zagadnienia wstępne)

Parafia była, jest i prawdopodobnie będzie podstawową strukturą organizacji terytorialnej Kościoła katolickiego czy szerzej rzecz ujmując – Kościołów Chrześcijańskich. Ze względu na powszechność występowania, liczebność a także starodawność swej metryki i historyczną trwałość tej instytucji, mimo upływu wieków, zmieniających się ustrojów, warunków społeczno-gospodarczych, ruchów migracyjnych, parafia budziła i nadal budzi zainteresowanie nie tylko uczonych różnych specjalności, ale i zwykłych ludzi. Ci ostatni, zwłaszcza gdy są osobami wierzącymi, mają poczucie przynależności do określonej społeczności parafialnej. A uczestnicząc od dziecka w życiu parafialnym, niosą w sobie niejako intuicyjne odczucie, czym jest parafia. Dostrzegają zazwyczaj widzialne części składowe konstytuujące parafię, takie jak kościół parafialny, duszpasterza, różne formy sprawowania kultu Bożego, a niekiedy nawet aspekt terytorialny (granice) czy przynależność do większych jednostek organizacji terytorialnej Kościoła, np. diecezji, dekanatu.

Jednak wymienione wyżej elementy nie oddają w pełni rzeczywistości, jaką jest „parafia”. Stąd w literaturze naukowej można spotkać różne jej definicje. W poszukiwaniu najbardziej adekwatnej warto się odwołać do tej sformułowanej przez ks. prof. Józefa Majkę: „Parafia jest jednostką organizacji Kościoła chrześcijańskiego, skupiającą wiernych określonego terytorium, związanych jednością wiary, kultu oraz miłością wzajemną w Chrystusie Mistycznym – Głowie Kościoła, przebywającym eucharystycznie w kościele parafialnym, który jest ośrodkiem życia religijnego grupy, i zmierzających pod przewodnictwem duszpasterza, wysłanego przez biskupa diecezji, do udoskonalenia duchowego i zbawienia”¹.

¹ J. Majka, *Socjologia parafii. Zarys problematyki*, Lublin 1971, s. 225.

W podanym określeniu – jak łatwo wyczytać – mieszczą się wszystkie podstawowe elementy socjologiczne grupy społecznej: ludność, ośrodek, zespolenie, czynności. Są w nim elementy kanoniczne: terytorium, lud, kościół, (budynek) uppełnomocniony duszpasterz. Można w niej znaleźć także główne elementy teologiczne: wiara, łączność z Kościołem i Chrystusem, podstawowy cel religijny, środki łaski. Przez władzę rozumiemy nie tylko władzę rządzenia, lecz także nauczania i dysponowania środkami łaski.

Jak widzimy, parafia jest rzeczywistością wielowymiarową. Szczególnie uderzający i wyróżniający się jest jej wymiar jako grupy społecznej. Bo rzeczywiście jest ona grupą społeczną w ścisłym tego słowa znaczeniu. Jednocześnie jest w gruncie rzeczy niepodobna do żadnej innej grupy, nie tylko przez swój transcendentny finalizm i nie tylko przez swój religijny charakter, ile przez specyficzny rodzaj jedności z Kościołem, którego stanowi integralną i elementarną część.

Powyższa definicja w miarę wszechstronnie i wyczerpująco opisuje to społeczne zjawisko, w którym krzyżują się i jednoczą różne rzeczywistości: ziemskie i doczesne z nadprzyrodzonymi prowadzącymi do domu Ojca. W tej niezwyklej wspólności parafialnej realizuje się, świadomie lub nie, życie chrześcijanina. Każda parafia, przy szeregu cech wspólnych, żyje własnym rytmem. Opisywanie zaś jej historii jest trudne z racji zmieniających się, w miarę upływu czasu, uwarunkowań działania.

Pierwsze ośrodki duszpasterskie zwane parafiami pojawiły się na ziemiach polskich wraz z chrześcijaństwem. Wzorowane były na podobnych instytucjach działających w zachodnim chrześcijaństwie. Ich liczba wzrastała wraz z rozszerzaniem się znajomości wiary oraz, później, z rozwojem osadnictwa. Gęstość sieci parafialnej był bardzo różna w różnych regionach Polski i poszczególnych diecezjach. Parafie obejmowały kilka lub kilkanaście wsi, najczęściej powiązanych z własnością ziemską. Ich nazwy, jako niezwykle trwałych jednostek administracji terytorialnej, były też używane w administracji państwowej. Przyjmuje się szacunkowo, że u schyłku średniowiecza na terenie dzisiejszych ziem polskich działało ok. 6000 parafii². Tworzenie nowych parafii pozostawało w gestii biskupa ordynariusza, ale wymagało sporych nakładów materialno-finansowych fundatorów, którymi najczęściej byli właściciele dóbr ziemskich świeccy lub duchowni. Z tego tytułu przysługiwał im patronat nad kościołami, czyli prawo do przedstawiania kandydatów na plebanię oraz obowiązek łożenia na utrzymanie i remonty świątyni. Wiejskie i miejskie kościoły parafialne,

² E. Wiśniowski, *Parafie w średniowieczu*, Lublin 2004, s. 49.

łącznie z tymi najskromniejszymi, stanowiły ośrodki życia duchowego większości Polaków przez większą część dziejów Polski (Ks. prof. Jan Kracik)³.

Dopiero za naszych czasów dobroczyńcami tworzonych parafii są wierni na czele ze swymi ofiarnymi duszpasterzami. W 1998 roku w Polsce było 9671 parafii⁴, a w 2006 roku – 10 162 parafie, w których pracowało 29 490 kapłanów, w tym 5 674 zakonników⁵.

Już przytoczone, wrywkowe dane statystyczne nasuwają przypuszczenie, że tak rozgałęziona i ciągle uzupełniana sieć parafialnych wspólnot musiała wywrzeć wpływ na życie kulturalne naszego kraju. Tym bardziej, że funkcje parafii zmieniły się wydatnie na przestrzeni dziejów Kościoła polskiego.

W okresie Polski niepodległej (przed 1795 rokiem) dominantą była funkcja zwana *cura animarum* (duszpasterstwo), a więc służba Boża i szafarstwo sakramentów świętych oraz stosunkowo wąska działalność katechetyczna. Z racji na własne potrzeby, ale też dla podnoszenia kultury społecznej parafie podejmowały również m.in. zinstytucjonalizowaną działalność w formie szkoły parafialnej, charytatywną w postaci szpitala parafialnego. Dla osób pragnących prowadzić bardziej pogłębione życie religijne powoływano do istnienia bractwa kościelne, grupujące katolików świeckich. Dla duchownych tworzono beneficja proste: prebendy, altarie oraz różnego rodzaju kapelanie, będące wyrazem pobożności barokowej Kościoła polskiego⁶.

W okresie niewoli narodowej poza zasięgiem funkcji parafialnych znalazła się szkoła, szpital, zanikły różne formy beneficjów prostych. Zwiększył się natomiast zasięg form duszpasterzowania, zwłaszcza w zakresie nauczania religijnego (kaznodziejstwo, katechizacja w szkole, katechizacja pozaszkolna) i nadzwyczajnych form duszpasterskich (misje, rekolekcje, duszpasterstwo stanowe). Mimo różnorodnych form walki z Kościołem i polskością, parafie były bastionami, gdzie pielęgnowano język ojczysty, kulturę muzyczną, przechowywano tradycje patriotyczne i nadzieję na „Odrodzenie Polski”.

W okresie międzywojennym położono poważny akcent na formy organizacyjne duszpasterstwa, wyrażające się w licznych i różnorodnych stowarzyszeniach, bractwach, a nade wszystko w Akcji Katolickiej. Zarówno

³ *Historia Kościoła Katolickiego w Polsce*, Wrocław 2010, s. 15.

⁴ *Wykaz parafii w Polsce 1998*, Warszawa 1999, s. 9.

⁵ *Pallotyński Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego*, red. W. Zdaniewicz SAC i in., Warszawa 2007.

⁶ S. Litak, *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, Lublin 2004.

w okresie niewoli narodowej, jak też międzywojennym, parafia inicjowała szereg akcji o charakterze społecznym.

W okresie Polski niepodległej sprawy gospodarcze stanowiły dominantę życia parafialnego i istotny element prawny każdej parafii, zwłaszcza jej uposażenie w ziemię i różne świadczenia materialne. W okresie niewoli narodowej, w następstwie konfiskaty dóbr kościelnych przez władze zaborcze pruskie, zagadnienia gospodarcze traciły powoli na znaczeniu, by w okresie międzywojennym zająć bardzo umiarkowane miejsce w całości kształcie życia parafialnego.

Bardziej natomiast wewnętrznemu rozbiciu uległa wspólnota parafialna. W okresie Polski niepodległej wspólnota ta pod względem zawodowym, stanowiska społecznego, oblicza narodowego i wyznaniowego była bardziej jednolita. W okresie niewoli narodowej wzrosło zróżnicowanie wewnętrzne parafii, tak pod względem wyznaniowym, jak też i narodowościowym, a to w wyniku polityki kolonizacyjnej państw zaborczych. W okresie międzywojennym nastąpiło większe zróżnicowanie pod względem zawodowym i stanowiska społecznego.

Okres drugiej wojny światowej to specjalne lata w dziejach narodu polskiego i Kościoła polskiego, to wielkie martyrologium obojga. Jest niezmiernie ciekawą rzeczą prześledzenie przebiegu tego martyrologium w granicach społeczności parafialnej. Same parafie nie wszędzie funkcjonowały albo też ich działalność została zamknięta w murach świątyni. Społeczność parafialna przeżywała jednak to, co cały naród i Kościół katolicki w Polsce – restrykcje, zakazy, wysiedlenia, więzienia, obozy, eksterminację. W wyniku zaś działań wojennych i zaplanowanego, barbarzyńskiego wandalizmu okupantów zniszczono wiele świątyń i budynków kościelnych.

W latach powojennych nowa rzeczywistość polityczno-społeczna oraz obiektywne warunki postawiły przed społecznościami parafialnymi nowe zadania. Najpierw Polska „otrzymała” nowe granice. Jedna trzecia przedwojennego terytorium została zaanektowana przez ZSSR (prawie cała archidiecezja wileńska i lwowska, cała diecezja łucka, większość pińskiej). Tytułem rekompensaty otrzymaliśmy na Zachodzie tereny należące do archidiecezji wrocławskiej, diecezji warmińskiej i częściowo berlińskiej oraz Prałaturę Pilską. Zmiany te nie tylko spowodowały szereg problemów z zakresu organizacji diecezjalnej, ale łączyły się z niespotykaną dotąd na taką skalę przesiedleniem ludności. Przesiedleni na Ziemię Zachodnie i Północne katolicy organizowali swoje nowe życie, bardzo często, w oparciu o społeczności parafialne. Kościoły bowiem odgrywały dość istotną rolę w integracji tych ziem. Jednocześnie w całym kraju trwała akcja odbudowy, renowacji nie tylko świątyń, ale i porwanych relacji międzyludzkich. Na-

rzucony z zewnątrz ustrój polityczny, ubezwłasnowolnione społeczeństwo, zawłaszczone przez partię państwo, dążyło do poddania swojej kontroli wszystkich podmiotów życia publicznego, w tym Kościoła. Tak trwała przez wiele lat, z różnym natężeniem i przy użyciu różnych metod, walka zmierzająca do ograniczenia wpływów Kościoła katolickiego na nasze społeczeństwo. Miejscem oporu przeciw tej polityce były społeczności parafialne, którymi kierował episkopat polski pod przewodnictwem Prymasa Tysiąclecia. Sytuację zmienił wybór kardynała Wojtyły na papieża i późniejsze przemiany polityczne. Kościół nasz zyskał organizacyjną wolność. Jednocześnie musi stawić czoła nowym wezwaniom, zwłaszcza w zakresie zmian gospodarczych, masowej emigracji oraz płynącej z Unii Europejskiej przebiegłej sekularyzacji i ateizacji polskiego społeczeństwa.

Jak z powyższego przeglądu wynika wieloaspektowość funkcji parafii jest niezmiernie bogata i dlatego znaczenie instytucji parafii w tworzeniu szeroko rozumianej kultury chrześcijańskiej Polski było i jest aż do czasów nam współczesnych fundamentalne. Parafie po to powstały, żeby iść za stanowiskiem K. Rahnera, aby w wielu miejscowościach i czasie mógł się urzeczywistnić Kościół, jako wydarzenie historyczne. Parafia zbiera chrześcijan określonego obszaru w Kościół. Kto chce być chrześcijaninem musi przynależć do widzialnego Kościoła, do parafii. Zdaniem znawcy problematyki organizacji duszpasterstwa ks. prof. Ryszarda Kamińskiego „przynależność do parafii zasadza się na wspólnocie wiary, liturgii i miłości”⁷. Z realizacji tych trzech zasad [nurtów życia] wyrosły tak ważne dla światowej kultury instytucje jak: szkoły różnych szczebli i poziomów, uniwersytety, szpitale i inne instytucje opieki nad potrzebującymi, różne dziedziny kultury artystycznej: architektura, muzyka, chóry, i inne zdobycze ducha.

The importance of the parish in Polish Christian culture (preliminary issues)

The parish has been the basic structure of the territorial organization of the Catholic Church. One of its key features, in the Christian culture of Europe, was the process of integration. The parish is a social group, but in fact, it is unlike any other group, especially due to a specific kind of unity with the Church, as it is an integral and elementary element of the Church. Therefore, the importance of the parish in Europe has always played an important role. Both the parish church and the priests who worked in it were a significant factors contributing to a community and culture creation.

⁷ R. Kamiński, *Przynależność do parafii katolickiej. Studium pastoralne*, Lublin 1967.

The role of the parish in the culture of older and modern Europe should be rediscovered, as belonging to the parish is a visible sign of the creation of the community of believers of the Church. The parish network was also one of the most important factors that contributed to the consolidation of national ties and a sense of national identity. Therefore, the relevance of the parish has been and will be an important issue, which is helpful in understanding the Christian culture in Europe.